

YUNAN PALEOGRAFİSİ ÜZERİNE NOT

Esin OZANSOY

Yunan paleografisi XVIII. yüzyılın başlangıcında bilimsel açı içine alınmış, ancak XIV. Louis (1638-1715) döneminin sonlarında bilimsel kimliğini kazanmıştır.

İlk bilimsel adım olarak, St. Maur cemaatinden Fransız benediktin *Bernard de Montfaucon (1655-1741)* 1708'de «*Paleographia Graeca*» adlı yapıtını Paris'te yayımlamıştır.¹ Eski Yunan'luların yazı tarzına ilişkin olan bu yayından sonra, aynı yılın Ocak ayında Fransızca «*Paleographie*» sözcüğü bir mektupta ilk kez kullanılmıştır (Dain 1961, Yunancaya çeviri Stephanaki 1985 : 103).

Montfaucon, paleografik incelemelerinin içeriği ile «*Paleographia Graeca*» başlığını bağdaştırdı ve el yazmaları kodeksleri temel olmak üzere Yunan yazısının tarihsel gelişimi araştırmasına canlılık getirdi. Bu nedenle yapıtı aşağı yukarı 200 yıl kadar Yunan Paleografi'sinin temel yapıtı olarak kaldı (Pheida 1982 : 8).

Montfaucon'un yapıtı, bugün de değerini hala bilimsel bir yapıt olarak korumaktadır. Montfaucon yapıtında, kronolojik ve araştırıcı çevreleri saptamıştır. Araştırmalarda bu iki husus birbirini tamamlamaktadır. Günümüzde de bu çerçeveler içinde hareket edilebilir, sınırlanabilir biçimde paleografi alanı belirtilmektedir : «*Paleografi el yazmaları kodekslerinin bilimidir*» (Mioni 1973, Yunancaya çeviri Panayotaki 1979 :15). Zorunlu olarak Montfaucon, Batı'nın kütüphane ve koleksiyonlarından kendi çağında henüz çok az ele geçmiş olan, yazıt ve papirüslerin yazısına az yer vermiştir.

¹ Bkz. B. DE MONTFAUCON, *Paleographia Graeca*, Paris 1708, XXIX + 574.

Yapıtında büyük harfle yazılmış olan yazı, sınırlı bir temelde savunuluyordu. Fakat küçük harfle yazılmış olan el yazmaları söz konusu olduğunda, yapıtının önemi karşılaştırılmaz. Bugün de, dönemin Batı koleksiyonlarını içeren ciltlerden yazmış olduğu büyük bir bölüm, kütüphanelerin övünç kaynağını oluşturmaktadır.

Gerçekten, Eski Yunan el yazma birikimleri ve Bizans arşiv depoları uzun zaman sessiz bekleyiş içindeydiler. Batı dünyasında, Rönesans atılımı ve devamı boyunca amatör aydınlar bu belgelerden, koleksiyonlar ortaya koymuşlar, belgeler arasında bağlantıları saptayarak ayırma geçebilmişlerdir. Bu aşamalar sonunda, bu tarihsel belgeler birikimi ulusal, krallık ve papalık kendilerine özgü kütüphaneleri haline dönüşmüştür. Bir örnek olarak, Büyük Papirüs kütüphaneleri, 100 geçen yıl bir başlangıçtan bu yana sürekli olarak daha zenginleşmektedir.

Bunlara karşın, Orta Doğu kütüphaneleri, özellikle manastırlarının kütüphaneleri hain serüvencilerin çıkarları uğruna tek tek yağmalanmıştır. Ayrıca, her çeşit nakil ve zarar nedenleri biribirini izlemiş ve de I. Dünya Savaşı'nda bu duruma büyük bir arayış ve bekleyiş bunalımı getirmiştir. Bir başka gerçek, Yunanistan'dan, Türkiye'den, diğer Balkan ülkelerinden, Rusya'dan ve Orta Doğu'dan olan pek çok Yunan el yazmalarının kaybolduğu ve kesin olarak nerede bulduklarının bilinemeyişi ve tabii bunların bir kataloğunun da olamayışıdır.

Ayrıca, Yunan el yazmalarının ticareti özellikle Amerika'lı satın alıcılarının elinde sürmektedir. Son 50 yıldan beri aşağı yukarı 2000 cilt elden ele geçmiştir. Kodikologların hesaplamalarına göre, kurtarılan Yunan el yazmalarının sayısı 50.000'e varmıştır. Papirüslerin önemli miktardaki sayısı, onlardan maalesef birçoğu parçalar halinde kurtarılmış ve bunlar değerlendirilene memiştir. Arşiv belgeleri ise, hala kötü bir indexleme halindedir (Dain 1961, Yunancaya çeviri : Stephanaki 1985 : 108).

Paleografi sözcüğü tam anlamıyla «yazının eski biçimlerini» açıklamaktadır. Pratikte tanım, günümüzde yeri oldukça ayrıcalı olan bir anlamı kazandı ve «eski yazıların bilimi»'ne dönüştü. Bugün ve aşağı yukarı 6000 yıldır dünyanın bütün yörelerine uzanan

paleografi, sınırsız bir alana sahiptir. İnsan dili bu alanda iletişim ve sürelilik amacıyla, benimsenmiş niteliklerle gösterilmiştir. Yunan paleografisi olduğu gibi, Meksika paleografisi de vardır. İskandinav ülkelerine ait olan yazıtlar, paleografi alanına girmektedir. *Thai* ve *Kmères* kanıtları, bambu yaprakları üzerine yazılmış olan yazıları göstermektedir.

Konuşulan bir dilin yazısı olduğu gibi, şarkı söylenen bir dilin de yazısı vardır : Buna da müzik paleografisi denilmektedir. İnsan dilinin genel görünüş veya en azından metodların kullanım biçimleri, değişim evreleri içinde bulunmaktadır. Ve ifadenin dar anlamıyla artık yazımsal değildir. Gayet açıktır ki, değişim içindeki bu yeniliklerle ve bu yeni çeşit belirtilerle, gelecekte ilgili bir bilim yaratılması gerekecektir. Bu demek değildir ki yine paleografi olarak adlandırılması gerekir.

Geniş anlamda, paleografi dediğimizde eski yazıyı anlıyoruz. Ama, hangi tarihten öteye bir yazı eskidir diye bir soru olmalıdır? Görülüyor ki sınırın yaşadığımız çağa yaklaşması gerekir. Zira, yazılar -en azından el yazmaları- ivediklikle değişiyor ve böylece tarihin bir parçası oluyorlar. Usülsüz olarak, çağdaş yazının belirli yönleriyle, paleografiye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hemen hepsi latin harfli karakteri kullanıyorlar, bir bakışta bir Amerika'lı ve Kanada'lı'nın, bir Fransız veya Alman'dan yazısını kolayca ayırt edebiliriz. Bu tip yazının gelişimi değişik ülkelerde tarihsel bir değere sahiptir. Fakat yazı tarihinin paleografiyle karışmaması gerekir. Bununla birlikte, el yazısı veya makina yazısı karakterinin paleografide belirleyici bir rol oynamadığını da bilmemiz gerekir. Aldon, Froben, Estienne baskılarının kendi aralarında farklılık gösterdiği kadar, Angelos Bergikios'un Yunan yazısı, Yannis Rosos'un kinden farklıdır. Baskerville'in Yunanca veya Latince karakterleri, Bodoni'nin karakteriyle karşılaştırılamaz. Bütün bu farklılıklar paleografi biliminin konusudur. Aynı zamanda, el yazısı ile makina yazısı arasında kesintisiz karşılıklı bir etkileşim de vardır. Uzun zaman için basım, el yazmasının yerine konan bir şey değildir. Tersine, elle yazılan Yunan yazısı, basım karakterlerinin taklidinden başka bir şey değildi. Latince yazılarda script'in kullanımı, basım ile el yazmasının yeni bir dizilmesi olmuştur.

Paleografi, dar anlamıyla eski yazıların çeşitli evrelerdeki gelişimini ve geçmiş yüzyıllardaki değişimini inceleyen bir bilimdir. Geniş anlamıyla ise, el yazması kodeksinin genel olarak incelenmesiyle ilgilenmektedir (Pheida 198 : 7). Sözcüğün etimolojik orijinine göre, paleografinin bütün bir yazı tarihini kapsamaması icap ederdi ve özellikle Yunan uygarlığında sınırlama yapabilmek için Mykenai çağı (İ. Ö. 15. yüzyıl) Linear B yazısından, Rönesans çağında matbaacılığın üstünlük sağlamasına kadarki sınırlara uzanması gerekirdi. Araştırma metodlarının ve yazı malzemesinin çeşitliliği ve aynı zamanda yazılı eserlere ait olan güzel yazı yazma dönemi ve tekniğinin değişiklikleri, bu bilim dalıyla ilgili olarak dört ayrı dalın yaratılmasını gerçekleştirmiştir: «*epigrafi, diplomatik, paleografi, papiroloji*» (Mioni 1973, Yunancaya çev. Panayotaki 1979 : 13).

Bu birbirine akraba bilimlerde organik bağ apaçıktır. Fakat aynı zamanda pratik zorunluluktan bağımsız olarak, bu kadar geniş bir zaman dilimini kapsayan bir konunun değişik dallara bölünmesi zorunlu kılınmıştır. Ve bu dört bilim dalının orijini, bunlardan her biri için ayrı bir araştırma alanının benimsenmesine yardım etmiştir.

Epigrafi, sert malzeme üzerine kazınmış olan (taş, metal gibi) yazıtların yazısını inceler ve büyük harfle yazılmış olan yazının, özellikle Ptolemaioslar Döneminde (İ. Ö. 323-30) biçimlenmesini etkilemiştir. Bu bilim dalları içinde en eskisi olan Epigrafi, taş veya metal veya diğer sert malzemeleri üzerine kazınmış yazıtların korunması, gelecek kuşaklarca okunması, yenilerinin araştırılması amacındadır. Epigrafi metodlarının derlenmesi henüz 16. yüzyılda başlamıştır. Bu bilim dalı, yüzyıllar önce işlenmeye başlamıştı. Herodotos ve Thukydides tarihsel olayları doğrulamak için yazıtlar üzerinde araştırmalar yapmışlardır.

Diplomatik, «diplomaların» kritiği ve tanımıyla ilgilenmektedir, yani zamanında kaleme alınmış hukuksal amaçlara ve yararlı ve doğru olaylara hizmet veren, bütün özel ve resmî ve arşiv belgeleri üzerinde çalışmaktadır. Bu bilimde, tarihsel kritiğin ve araştırmanın temel kurallarının kabul edilme onuru, herşeyden önce *Jean Mabillon*'a aittir. (Mioni 1973, Yunancaya çev. Panayotaki 1979 : 14).

Benediktin'ler, Paleografinin bilim olarak oluşmasında, Mabillon'a gerekli olan araştırma, araştırmalarını geliştirme ve sonuçlandırabilmesi için destek bir ortam olmuştur. Bu nedenle de, Paleografinin bilimsel yapısında, ortamsal katkısı dolayısıyla bu bilim dalında varılmış amaçların getirdiği onurda payları olduğunu unutmamak gereklidir.

Benediktin tarikatı, Fransa'da 1618 tarihinde, Dom Bénard'ın aralıksız süren çabaları sayesinde Saint-Maur cemaatı adı altında yeniden canlanmışır. 1618'i izleyen 50 yıl boyunca eski ünlerine yeniden kavuşmuşlardır.

Paris'e yakın Saint-Germain-des-Près manastırının başında bulunan *Jean Mabillon (1632-1707)* çalışmalara başlamış, ancak manastırının duvarları arasında geniş bilgiler içeren dökümanlar olmaksızın hiçbir sonuca varamıyacağını görerek, 1680'de Lorraine'e bir yolculuk yapmıştı. Amacı *De Re Diplomatica* adlı yapıtı için gerekli materyeli tamamlamaktı (Hall 1968 : 111-112).

Sonunda, *De Re Diplomatica'yı* «Diplomatlık Üstüne» Paris'te 1681'de yayınlanmıştır. 1704'de kitabın supplement'i yapıldı.

Diplomatik'de, bir konunun incelenmesi için gerekli temel ve ön bilgilere (ve de deneylere) gereksinim vardır. Bunlar ancak ayrıcalı kaynaklar ve konunun çeşidine göre birbirine bağlanan ve bir bütünü oluşturan ancak birbirine göre ayrıcalı kaynaklardır. Sorun, edinilen tüm bilgileri öğreti ışınları olarak incelenen konu yönüne, daha belirgin deyimle üzerine tutmaktır. Alınacak sonuç ise, daha sonraki incelemeler için yeni bir kaynak ve ön bilgi olacaktır.

Konumuzda ayrıcalı temel kaynakların başında filoloji, kronoloji, sphragistik «damga ve mühürler bilimi», v.b. gelir (Masai 1956 : 284). Yazıların incelenmesi de Diplomatik'in kendisi için aslında bir «yardımcı» bilimdir.

İlk kitabının IV. bölümünü ve V. kitabını Latince yazıların incelenmesine adayan Mabillon için , yazı ikinci derecede rol oynamaktaydı, asıl yardımcı husus : diplomatiğin sadece ana konusunun ilgi alanında kalan, belgelerin kullanımı ve tanımı için zorunlu bir yardımcı yapıt olarak dikkate alınmasıydı (Mioni 1973, Yun çev. Panayotaki 1979 : 14).

Mabillon, Paleografi'nin kurucusu olarak bakılmaya lâyıktır, ancak bu bilimi tek başına organize etmediği gözlenmiştir. Mabillon, Paleografi'yi genişliğine ve yetki ile incelemiştir. Ne var ki bu çabasını sürel olarak diplomatik bir çerçevede tutmuştur. Ve Daniel Von Papenbroek tarafından daha önce saptandığı üzere¹, çalışmalarını hep bu yönde sürdürmüştür. Bu amaç : Resmî belgelerin kritiğidir. Ancak bir başka husus, tarihçiye gerçeği yansıtan bilgileri de vermesidir. Olağan olarak bulunduğu yerlerin ve zamanların eşliğinde «yazı türleri» ile çalışmalarına çeşitlilik verebilmiştir. Mabillon'un ardılları bu «yazı türleri» repertuarını çok geniş ölçüde genişletmişlerdir (Masai 1956 : 285).

Gerçekte, Mabillon'un bu ek çalışması kuşkusuz sadece kronoloji ve arkaik dilbilimi açısından, belli bir yazının tarihsel değişimini, dolayısıyla evrimini izleme bakımından da önem taşımaktadır.

Demek istediğimiz şudur : Mabillon'un araştırmalarında amaç istendiği kadar diplomatik bir çerçevede tutulmuş olsa da, Paleografi'yi harekete geçiren, tanımlanmasına yorumlanmış ve yöntemlenmiş bilgiler sunan bilimsel bir özelliği vardır. Bu nedenle, de, kurucu niteliğini ekibi ile birlikte değerlendirmemiz gerekmektedir.

Gerçek anlamıyla Yunan Paleografi'si, kabul edilen ortak tanımla, 4. yüzyıldan başlayıp geç Rönesans'a kadar ulaşan zaman diliminde, günümüze kadar kurtarılmış parşömen ve daha sonra kâğıttaki el yazması kodekslerinin yazısını incelemekte, bu da araştırmanın özel konusunu oluşturmuştur. Bu yeni bilime ilk olarak, özel bilimsel adı *Montfaucon* vermiştir.

Montfaucon yapıtında, Yunan alfabesinin tarihini ve kaynağını araştırdı, büyük harf ve küçük harflerin ritmsel gelişimini, pek çok sayıda hızlı yazılmış işaretleriyle birlikte inceledi. Ve aynı zamanda, farklı yazıların ayırt edilmesi ve tarihlerinin saptanması için, el yazmalarını kopye edenlerin bibliyografik notlarını yeniden dikkate alarak, ilk belli ölçüleri bu yöntemle ortaya koyarak, tarihlenmiş kodekslerin kataloglarını yayınladı. Montfaucon

¹ Bkz. DANIEL VON PAPPENBROEK, Acta Sanctorum, Aprilis, t. II; rééd. Paris, 1866.

çalışmalarında öyle bir noktaya vardı ki, sonunda yapıtında o dönemde mevcut olan ve Yunan manuskriterini kapsayan kütüphanelerin bir listesini eklemek zorunda kalmıştı.¹ Hatta birçok «mss.» ve bu mss.'lerin kökenlerini (nereden geldiklerini) mümkün olduğu oranda ilave etmiş. Gene de, yapıtının büyük bölümünü oluşturan bu kesimi tamamlayabilmiştir. Ve yapıtının bütünü için verdiği isim «diplomatik» ve «kodikoloji»den önemli bir ağırlık getirmiştir. Fakat Montfaucon, kuşku götürmez biçimde «Paleografi» kitabını niteleyen ismi bir disiplini tanımlamak için değil, sadece bir başlık olarak vermeyi düşünmüştür. (Masai 1956 : 286).

Montfaucon'un yapıtı, daha sonra taklit edildi. Aşağı yukarı 200 yıl kadar Yunan Paleografi'sinin temel el yazısı yapıtı olarak kaldı. Geçen yüzyılın 2. yarısından sonra, artık hızlı ve kararlı bir ilerleme kaydedildi. Klasik ve Bizans Çağı yazarlarının yeni kritik basımlarının gereksinimi, geçmiş yüzyıllardaki filolojik ve tarihsel yapıtlara yönelik değişiklikler hakkında aşırı ilgi duyulması, tarihsel kaynakların incelenmesi, el yazmalarındaki metinlerin ayakta kalabilecek düzeyde kurtarılmasının istenmesi, her belgenin orijininin ve tarihlenmesinin saptanması gereksinimi, bütün bu nedenler araştırma ve inceleme metodlarının iyileştirilmesini gerekli kılmış ve Paleografi'nin özel el kitaplarının yayını gündeme getirmiştir. (Mioni 1973, Yun. çev. Panayotaki 1979 : 19).

Papiroloji, papirüs üzerine yazılan yazı ile ilgilenen bir bilimdir. Mısırlılar, İskender'in ülkeyi ele geçirmesinden önce, uzun yüzyıllar papirüsün hazırlanmasında mükemmel bir gelişme göstermişlerdir. Papirüs, 4. bin yıl içinde yazı malzemesi olarak kullanılmaya başlanmış ve İ. S. 8. yüzyıl'a kadar temel yazı malzemesi olarak tarihte kalmıştır. Papiroloji, zamansal olarak sınırlanmaktadır. Papirüsler, İ. Ö. 4. yüzyıl'dan (özellikle İskender'in ölümünden sonra), İ. S. 7. yüzyıl'a kadar (Mısır'ın Araplar tarafından alınışı) yazılmışlardır. Zira, bu dönem içinde en zengin Yunan ve Latin papirüsleri bulunmuştur.

1 B. DE MONTFAUCON, *Paleographie Graeca*, Paris, 1708, s. XV-XXIX.

Ptolemaioslar (İ. Ö. 323-30), Greko-Romen (İ. S. 30-284) ve Bizans (İ. S. 284-641) dönemlerinin bu yılları içinde Yunanca veya Latince olarak yazılmış papirüslerin tetkiki anlamına gelen Papiroloji böylece dönemini tamamlamıştır (Mandilaras 1980 : 17-18).

Bu dört bilim dalı arasındaki ayırım, «eski bir yazının çözümü» olarak ortak bir ilişki noktasında birleştiklerinden, başka bir nokta benimsenmemiştir. Bu nedenle, tam olarak aralarında açık bir ayrılma olamaz. Genelde araştırmacıların hepsi, türlü yöntemlerle ve çeşitli malzeme üzerine yazı yazılmış olması koşuluyla, Yunan yazısını okuyabilen bir paleografın bulunmasını önceden kabul etmişlerdir.

Elbette ki yetenekli bir paleograf ön koşuldur. Ancak, daha önce manuskri deyimi üzerinde durmak gerekmektedir. Örneğin, Paris'teki Ulusal Kütüphane'de bulunan Pascal'ın manuskrisi, tüm mansukrilerden daha ünlüdür. Bunların her biri, Pascal'ın elinden çıkmış notlardır. Daha sonraları bunlara «düşünceler» adı verilmiştir. Ve Pascal'ın ölümünden sonra, bu belgeler gelişi güzel toplanmıştır. Manuskri, el yazması kavramı söz konusu olduğunda, ele geçen belgelerin tanımı, genelde eskiden beri ayrıcalık göstermiştir. Yine, Paris Ulusal Kütüphane'sinin sağladığı çok önemli belgeler arasında, Napoléon'un Kraliçe Marie-Louise'e yazdığı mektuplar da bulunmaktadır. İmparator tarafından alelacele yazılmış olan bu mektuplar, gerçekte birer pusula niteliği taşır. Bu pusulaların her biri, tek bir sayfa üzerine basılarak bir kitabı oluşturmaktadır. Amaç, onların bir filolog tarafından değerlendirilmesini sağlamaktır.

Eğer, modern romancıların yapıtlarında daktilo kullandıkları göz önüne alınırsa, örneğin Victor Hugo'nun kendi şiirlerini kendi el yazısı ile yazmış oluşu, manuskri kavramının daha başka tanımlanmasına yol açmaktadır. Zira modern manuskri artık daktilo makinasında yazıldığında «typescript» sözcüğü ile tanımlanmaktadır. Bu büyük boyutlu örneklere Anatole France'ı de katarsak, onun amatör, el yazısı güzel, iyi cins kâğıt kullanma geleneğini sürdüren bir yazar olması yanında, romanlarını birden fazla, kimi zaman da yeniden kopya etmesi, metinlerin daha önce yayınlanmış olmasına kuşku getirir mi? Bu örneklerden anlaşılacağı üzere ms. kavramında bir sınırlama yapılması gerekmektedir. Yo-

rumumuza göre, her el yazması, ms. sözcüğü ile dikkate alınmalıdır. Nitekim Dain'de şu hususa dikkati çekmektedir: bir bütün olarak el ile yazılmış olan ne varsa, bunlara zorlamalı olarak ille de manuskri diyemeyiz (Dain 1964 : 13). Bu açıklama bir yöntem olarak, ms. hakkında bizi sınırlamaya götürmektedir. Paris Ulusal Kütüphane'sinde mevcut belirli el yazması koleksiyonları, özellikle tüm Yunan el yazmaları son derece büyük bir sayıyı oluşturmaktadır. Fakat, bizim filolojik manuskri kavramımıza uyum göstermezler. Örneğin, Mısır kökenli bir incir ağacından yapılmış mumyalara ait küçük etiketler, bol miktarda basılmış olan kitaplar bizim ms. koleksiyonları kapsamı dışında kalır. Söz konusu kitaplarda, sayfa kenarlarında elle yazılmış notlar bulunur, ama her zaman için bu notların tanınmış bilgine ait olduğu söylenebilir. Kısacası, her yazılı belge gerçek kendi niteliği gereği filolojik ms. kavramı içinde ele alınamaz. Mekanik yazının bilinmediği bir dönemde, ms. teriminin varoluş nedeni aynı değildi. Gerçekte, Yunanca *Χειρόγραφον* «el yazması» ve Latince *manuscriptum* sözcükleri yeni bulunmuştu. İlk defa olarak, İ. Ö. II. yüzyılda Yunanca için, İ. Ö. III. yüzyıldan sonra da Latince için kullanıldığını gördüğümüz zaman, bunun bir belgenin «authentique» veya «autographe» olduğunun belirtilmesi olarak yorumluyoruz. Ama bu sözcükler, el yazmasında tam benimsenmiş değildir. Cicero, on iki kez, kişisel motlar anlamında *chirographum* sözcüğünü kullanmıştır.

Filolog için ve özellikle klasik filolog için, ms. kavramı bütünü ile başkadır. Ms. herşeyden önce bir kitaptır. Bir kitapçı ve yayım işidir. Ve bu iki husus ms. kavramını bağlar. Bu nedenle de, bunlar için daima ms. kitabı denilecektir ve bu cins belge basılı kitap karşılığı olacaktır. Bu iki yayım biçimi arasındaki ayrıcalık günümüzde çok önemlidir. Başlangıçta basım sanatı aynı gitmemiştir. Uzun zaman ve çeşitli olaylarda, Rönesans'ın sonuna kadar, ancak bir kaç türde yayımlanan kitap, bir ms. kitabına eş değerdeydi. XV. yüzyılın ve hatta XVI. yüzyılın hümanistleri *libri* sözcüğünü, bizim mss. dediğimiz belgeler için kullanmışlardır.

Antik çağda, iki kitap formunu tanıyoruz : *volumen* ve *codex*. Ve hemen hemen tüm disiplinler, benzer sözcük hatalarına düşerek maalesef bizim daima kullandığımız *volume*'ü, *volumen* ile karıştırdılar. Halbuki, *volumen*, *volume* (kitap cildi) değildir.

Roma'da silindir, *volumen* olarak adlandırılmıştır. Sözcük, açıkça eksen çevresinde sarılmayı gösterir. Sınırlı kullanımla, eğer iki sözcüğü saymazsak (« ἐνείλημα » rulo, tomar ve « εἰλητάριον » küçük bir tahta etrafına, parşömeden sarılan ms.), Yunancada da tek sözcükle açıklanan, bir tanım karşılığı yoktu. Bu nedenle, sadece Latince « *liber* » veya « *libellus* » karşılığına gelen « βίβλος » veya « βιβλίον » (kitap) isimlerini kullanmışlardır. (Mioni 1973, Yun. çev. Panayotaki 1979 : 45; Thompson 1980 : 54-55). Liber sözcüğü, orijinal ağaç kabuğu rulolarından, papirüs rulolarına nakledilmiş, daha sonra da parşömeden yapılmış kitaplar anlamına gelmiştir. Aynı şekilde, Yunanca βίβλος, βιβλίον sözcükleri de eski çağ rulolarının tanımı için kullanılmıştır. Parşömen kodekslerinin kullanılması genelde daha uygun görülmüştür. Onların çok daha küçük ama çok fazla yapıtı kapsamaması, bu tercihi getirmiştir. (Thompson 1980 : 60-61). Isidoros'un sözleri de bunu açıklamaktadır : «Codex multorum librorum est, liber unius voluminis», «Birçok kitaplar kodekstir, bir volumen ise kitaptır»¹.

Codex sözcüğü, hukuk, ilaç yapımcılığı veya yol güvenliği gibi belli alanların sözcüğü olmuştur. Eski dönemlerde ise *codex* sözcüğü, bir kitabı belirtmektedir. Tabletler, genellikle mumla sıvanmış idiler ve Yunanca'da değişik isimler almıştır : πινακίς, δελτίον, δέλτος, πυκτίον, γραμματεῖον. Roma'da ise *tabula*, *tabella*, *cera*, *pugillares* olarak adlandırılmıştır. Kare biçimindeki tabletlerin hafifçe oyuk olan içine, kenarlarda ince bir çerçeve oluşturulacak bir biçimde, şekil verilebiliyordu. İki veya üçünün birlikte birleştirilmesiyle bir *caudex* veya *codex* veya *codiculus* meydana geliyordu (Mioni 1973, Yun. Çev. Panayotaki 1979 : 27). En eski kitap şekli yaprak, parşömen, kâğıt veya başka malzemenin, mumdan yapılmış tabletler içine iki veya daha fazlasının beraber iliştirilmesinden oluşurdu. Aynı şekilde düzenlenmiş, parşömen kitaplarına da *codices* denmiştir. (Thompson 1980 : 60). Seneca'nın, *De Brevitate Vitae* (Yaşamın Kısallığı Hakkında) adlı yapıtında bu durum belirtilmektedir : «Plurium tabularum contextus caudex apud antiquos vocabatur, unde publicae tabulae codices dicuntur».

1 Isidoros, *Origines*, VI, 13, 1.

tabletlerin birleştirilmesi caudek olarak adlandırılmıştır ve bu nedenle de devlet belgeleri de codices olarak yorumlanmıştır»¹.

Çağımız araştırmacıları ise, yanlış olarak ms. yi *codex* sözcüğü şeklinde çevirme alışkanlığını göstermektedir. Onlar el yazılarına, yanlış bir görüş açısı ile, buluntunun değerine dayanarak karar verme alışkanlığını sürdürmekte idiler. Ne var ki, bu buluntu aslında antikiteye tamamen uzak ve yabancı olsa bile, önemli değildi. Çünkü, aynı açıdan yapılan bir yoruma göre de değer verilebiliyordu. Belki bir gün gelecek basım sanatı dönemini tamamlamış olacaktır: fotoğraflar, uzun çalarlar, manyetik bantlar ve diğer kayıtlar, mektup yazma alışkanlığının yerini alacaktır. O zaman, el yazması kitaplar yanında basılmış kitaplar da sadece arkeolojik birer buluntu olacaktır. İ.Ö.III. yüzyıla doğru İskenderiye'de başlamış olan kitap çağı da kesinlikle kapanacaktır. Ama böyle olacağını sanmayız (Dain 1964:14).

YAZININ GELİŞİMİ

Hristiyanlık öncesi tabletlerin, yazıtların ve papirüslerin bulunuşu, özellikle İ. Ö. 4. yüzyıldan sonra, yazının gelişimi hakkında değerli temel veriler sunmaktadır. Filolojik veya kaligrafik yazı, büyük harfli yazı olarak kitap yazılarında benimsenmiştir. Kullanılan yazı malzemesine orantılı olarak, Büyük Harfli Yazı -« ἡ μεγαλογράμματη γραφή »- ikiye ayrılmaktadır: Biri, « κεφαλαιογράμματη » (capitale) (sert yazı malzemesine yazılan, köşeli büyük harfler), diğeri ise « στρογγυλόσχημη » (onciale) (köşeli harflerden uzaklaşarak, yumuşak yazı malzemesi üzerine yazılan, yuvarlak büyük harfler) olarak adlandırılan yazı çeşitleridir.

Filolojik yazının harfleri, aynı uzunlukta ve iki paralel çizgi arasında sınırlanmaktadır. Ptolemaioslar ve Roma dönemlerindeki papirüslerde yuvarlak şekilli büyük harfli yazı (İ. Ö. 3. yy. - İ. S. 3. yy.) filolojik yapıtların yazısında egemen olmuştur.

Önce harflerde büyük ve küçük olarak bir ayırım görülmüştür. Özellikle ilk olarak, paralel çizginin arasında yer alan yazının

1 Senece, *De Brevitate Vitae*, XIII-4.

harfleri, düz çizgiler olmaksızın, paralel çizgileri aşmaktadır. ikinci olarak, paralele çizgilerin belirgin sınırından, aşağıya veya yukarıya doğru harflerin düz çizgileri yazının yönünü değiştirmektedir. Keza, her yazılı metnin ele alınış amacı, üç tip yazı farkının temelini oluşturmaktadır:

1) Özel metinler (listeler, vasiyetnameler, mektuplar, ithâflar, sözleşmeler, hesaplar, ticarî konular, kontratlar) gibi doğrudan doğruya gereksinimle ilgili, yardım getiren yazılardır. Η επίσεσυρμένη γραφή -(dikkatsizce, baştan savma yazılmış yazılardır)-, yazı tipi daha ziyade günlük kullanımla sınırlı kalmıştır. Yazı, genellikle ivedî olarak ele alınmıştır. Harflerin biçimine o kadar dikkat edilmektedir ve hepsi basit, çabuk yazılmış bir görünüm sergilemektedir. Bu tip yazılara günümüzde de raslanılır.

2) Resmî belgeler ise, ή γραφειοκρατική γραφή -(Bürokratik yazı)-ile yazılmıştır. Özenle yazılmış, fakat harflerin biçimi çok karmaşık olarak karakterize edilmiştir. Bürokratlar tarafından, devlet daireleri sekreterliklerinde, sadece hizmet götürme amacına dönüktür. Bürokratlar, gereğinden çok çizgili ve benimsenmiş zengin ayrıntılarla süslenmiş, resmî bir nitelik kazandırarak, yapay bir yazı biçimini bilerek geliştirmişlerdir. Amaç, belgelerin doğruluğunu güven altına almak, taklit edilmesini, sahteciliği önlemek isteği idi. Tabii bu durumdan, devlet kuruluşlarında, görevi resmî belgeleri yazmak olanlar veya bu konularda önemli tecrübelerle sahip olan sekreterler, resmi görevliler hoşnut değildiler.

3) Üçüncüsü ise, βιβλιακή γραφή -(kitap yazısı)'dır. Yalnız el yazması için özel isteklere cevap vermektedir. Kopyecilerin işleri de kitapların kopye edilmesiydi. Ancak, yazıların kolay okunabilmesi için, sade ve anlaşılır bir şekilde yazılması gerekiyordu. Aynı zamanda, ön varsayımli, belirli hissi görüş öne süremezlerdi. Bu demektir ki, belirli bürokratik bir sınır içinde kalmak ve el yazmasının çeşitli bölümleri arasındaki doğru orantılara uymak zorundaydılar. Ve özellikle, önceden belirlenmiş aralıklar içinde olan harflerin sabit düz çizgilerine dikkat ediyorlardı. Böylece, yazılmış olan sayfa, uyumlu ve güzel bir görünüme sahip olmuş oluyordu. Zorunlu bir metod vardı ve bir kitabı izliyorlardı. Böylece *scriptoria*'lar, kopyecilerin βιβλιογραφικά εργατήρια 'ları

-*scriptorium*'ları- (el yazması kopyecilerinin atelyeleri) yaratıldılar. Bu kopyeciler, açıkça belirlenmiş bir tekniğin gereklerine uygun olarak, öğretilmiş olan katı kuralları izlemişler, kişisel eğilimlerini dar sayfa kenarlarında göstermişlerdir (Pheida 1982 : 26; Mioni 1973, Yun. Çev. Panayotaki 1979 : 59-60).

BÜYÜK HARFLİ YUNAN YAZISI

Yazıtların temel karakteristik yazısı, büyük harflerden oluşmasıdır. Genellikle harfler açık ve uyum içinde kazanmış ve daima biri diğerinden tamamen ayrı olarak yazılmıştır. Malzemenin sertliği, köşeli harflerin kullanımını gerektirmiştir. Buna karşın, morfolojik gelişimi küçük bir alanda kalmış ve ağır ritme olmuştur. En önemli değişikliklerinden biri yazı yönünün değişimidir. Fenike ve Sâmî geleneğine uygun olarak yazı, sağdan sola doğru yazılmaktaydı. Paralel olarak *boustrophedon* yazısı (« βοῦς » öküz ve « στρέφειν » dönmek sözcüklerinden oluşmuştur) öküzlerin sabanla çift sürme biçiminden esinlenerek düşünülmüştür. Yazı yönünün değişmesi, bir çeşit yazı yönü evrimi *bous trophedon* sözcüğü ile anlatılmak istenmiştir. (yani satırın ilki sola doğru ise, ikinci satır sağa doğru yazılmaktadır). Sonuçta ise, soldan sağa doğru yönelmiştir.

ΜΑΤΝΟΚΔΟΜΕΘΥΕΤΗΕΙΕΜΑΜΑΔΕΜΑ
 ΔΣΚΑΜΟΡΚΣΟΤΕΡΟΝΗΜΗΝΤΟΝΔΣΚΑΜΤ
 ΜΟΜΟΕΜΑΚΕΔΕΑΑΝΟΜΑΝΜΟΤΑΚΑ
 ΟΝΤΣΚΕΓΟΜΕΝΟΚΑΤΑΤΑΑΥΤΑ(ΡΑΔΕ
 ΤΗΜΑΚΑΔΕ)ΑΜΟΤΜΑΜΟΜΟΕΜΟΤΑΘ
 ΗΣΔΣΚΑΚΜΑΣΑΣΔΑΜΟΜΣΟΝΤΣΚΟΓΥΜ
 ΤΑΔΗΜΕΜΥΓΟΚΑΔΜΟΖΟΜΟΤΑΜΑΘΖΑ
 ΕΡΝΜΤΑΥΤΑΣΜΚΑΤΑΡΓΑΕΘΑΣ ΤΟΣΔ

Boustrophedon Yazısı : «Gortyna Kanunları».
 (Inscriptiones Creticae, IV, Tituli Gortynii, ed. M. Guarducci, Rome 1950, 98-99.)

Yunan ve Latin yazısı, Büyük Yunanistan'ın egemen olduğu dönemden (İ. Ö. 272), İ. S. 6. yüzyıla kadar, uzun yüzyıllar biri

diğerine çok yakın olarak, yaşamışlardır. Bu dönemde, birçok kereler önemli karışıklığa neden olan aynı sözcükler, aynı anlamlara karşılık vermemesine rağmen, ortak terminolojiyi kullanmışlardır.

Yunan ve Latin yazıtlarında, alfabeye uyan ve estetik ölçülerdeki harfleri karakterize eden ve büyük harflerden oluşan bir yazının örneklerini bulmaktayız. Oldukça daireye yakın olan yuvarlak şekiller, dik köşelerle, geometrik olarak görülmektedirler.

Latin Paleografi'sinde bu tip yazı *capitalis quadrata* veya *epigrafik yazı* olarak isimlendirilmektedir. *Capitalis* denmiştir, zira Orta Çağ başlıklarında ve bölümler üzerindeki baş harflerde (*capita*), aynı büyük harfleri kullanmışlardır. *Quadrata* ise, düsey düz çizgiler yatay çizgilerle dik köşeleri oluşturduğundan ve harflerden çoğu bir kare içine yazılabildiğinden, bu ismi almıştır.

Yunan yazısı, uzun yüzyıllar büyük harfleri korumuşlardır. Büyük harfli yazı, geçmiş dönemlerde, köşeli harfli yazı ve yuvarlak şekilli yazı diye ikiye ayrılmıştır. Birincisinde, uçları köşeli olarak biten (E, Σ) harfler (*capitales*) ikincisinde ise, köşelerden eğik olan (C, ⊖) yuvarlak şekilli harfler (*onciales*) kullanılmıştır. Bu büyük harfli yazı farklılaşması, kullanılan yazı malzemesiyle sürekli olarak bağlantılıdır. Bu nedenle yazıtların sert malzemesi, daha ziyade köşeli harfli yazı için uygun idi. Köşeli harflerin taş veya mermer üzerine kazınması, kavisli veya yuvarlak harflerin kazınmasından daha kolaydı. Yumuşak malzeme (papirüs, parşömen, kâğıt) yuvarlak şekilli büyük harfli yazı için daha kolaydı. Yuvarlak şekilli büyük harfli yazı, özellikle papirüslerin yazısıdır. Yazının fiziksel gelişimi epigrafik karakterini korumaktadır. Ptolemaioslar (İ. Ö. 3. yy.-1.yy) ve erken Bizans (İ. S. 4. - 9. yy.) döneminde egemen olmuştur (Pheida 1982 : 27).

Epigrafik yazının köşeli harflerinden, büyük harfli yazının (*maiuscola*) yuvarlak şekilli harflerine doğru gelişim yavaşlığı İ. Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda karakteristik olarak kendini gösterir. En eski metinler epigrafik karakterlidir. Papirüse yazılmış ilk metinler de yazıtların harf karakterini korumaktadır. Örneğin : Bulunmuş olanlardan belki en eski, İ. Ö. 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen, (350-330 İ. Ö. arasında), filolojik papirüs, *Timotheos*'un «Persler»

adlı eserindeki parçalara aittir. (*Pap. Berolinensis 9875*) (Lev. I).¹ Büyük harfli köşeli yazının en karakteristik örneğidir. Harfler iki çizgi arasında kazınmış ve bir düzen içinde yerleştirilmiştir. Ton ve nefes işaretleri, noktalama işaretleri ve sözcüklerin birbirinden ayırımı olmaksızın yazıtlara benzemektedir. (Tıpkıbasım-Facsimilé- : Schubart 1925 : 98). Aynı zamanda, 1963'de Derveni'de (Makedonya) bulunan belki yine en eski papirus, İ. Ö. 350 civarına tarihlenmektedir. Dinsel (Orfik) bir metin içeriklidir. Sözcüklerin birbirinden ayrılmadan, harflerin değişmezlik gösterdiği bu papirüs örneğinde, yazıtların yazım özelliklerini (özellikle E, Σ ve Ω harfleri) görmekteyiz. (Pheida 1982 : 28). (Tıpkıbasım : Seider 1970 : 36-37, lev. 1).

Yunan yazısı yüzyıllar boyunca, büyük harfli olarak korunmuş, hem resmî durumlarda ve papirüsten el yazmalarının kopyesinde büyük harfler kullanılmış, hem de bu harflerle resmî ve özel belgeler yazılmıştır. Ağır bir ritimle gelişen ve yapısından dolayı oldukça korunan filolojik yazı, yüzyıllar boyunca epigrafik karakterini korumuş ve bu nedenle de belgelerin yazılarında aşırı ayrıcalık bulunmamaktadır.

Hellenizm'in Rönesans çağı olarak adlandırılan 1. ve 2. yüzyıllarda İmparatorluğun bütün kültür merkezlerinde, birçok klasik metinlerin çoğalması ve kopye edilmesi sonucunda, Yunan uygarlığı büyük ölçü ve önemde yayılmıştır. Bu yoğun filolojik etkinliklerden, günümüze kadar ulaşan sayıca çok fazla metin kalmıştır. Bunlar iki tip yazının temel özellikleri hakkında bize doygun kanıtlar sunmaktadır. -«Ἡ βακχυλίδεια κεφαλαιογράμματι»- «*Bakkhylides büyükharfli*» ve -«Ἡ ρωμαϊκή κεφαλαιογράμματι»- «*Roma büyük harfli*» yazılarıdır.

Bakkhylides büyük harfli yazısının en mükemmel örneği, İ. S. 2. yüzyılın başlarına tarihlenen British Museum'daki Bakkhylides'in papirüs rulosudur (Pap. Lon. 733) (Lev. II). Bu papirüsün tümünün fotografik reproduksiyonu için Bkz. :» *The Poems of Bacchylides, Fascimile of Papyrus DCCXXXIII in The*

1 Bkz. Timotheos, III-XXI. 14-19 Πέρσαι (Persler), 19 (Pap. Berol. 9875).

British Museum, London, 1897». (Tıpkı basım : Schubart 1925 : 127, Lev. 85). Bu papirüsün yazısı, İ. Ö. 3. yüzyıla ait yazıdan pek çok unsurları yeniden canlandırmaktadır. Bu yazının karakteristik özellikleri : sert, dik şekildedir, sivri ve dik köşelerle geometrik özellikleri korumaktadır. P, Y, T harfleri dışında, harfler iki çizgi arasında yer almaktadır. Bunların düşey çizgileri, hafifçe aşağıya doğru uzanmaktadır. Φ ve Ψ harflerinin ise düşey çizgileri hafifçe hem aşağıya hem de yukarıya doğru uzanmaktadır. Kare çevresinin sınırlarını aşan oldukça büyük harflerin (H, M, N, Π) değişimiyle karşı bir armoni yaratılmıştır. Fakat, eğri bir nitelik gösteren dar harflerle (B, ϵ , θ , O, C) eğik çizgiler fazla arttırılmamaktadır. Gerçekten B oval ve küçük dairelere sahiptir, ϵ ise yay biçimindedir, Σ dik köşeli olarak, C yarım ay görünümünde yazılmıştır. O küçük bir daire olarak sınırlandırılmakta, ω 'nın orta düz çizgisi küçük bir yay halinde gözlenmekte, ayrıca O ve ω ana çizginin üzerinde yazılmaktadır. Aynı durum, Φ 'de de sıkıştırılmış bir halka görünümü almaktadır. B, O, Φ yuvarlak unsurlarla sınırlandırılmıştır, oysa ϵ , C, θ dar harfleri esas eğikliklerini yitirmişlerdir. Diğer önemli özel durumlar, A, K, M harflerinin yazılışında da görülmektedir. A'nın orta çizgisi aşağıdan yukarıya doğru bir eğimle ve verevlemesine yazılmıştır, sağ çizgisi ise, ana çizgiye kadar uzanmıyor, hemen hemen gelen bir sonraki harfe değişiyor. (A)

Bu durum K harfinde de görülmektedir. K. harfinin son çizgisi hemen hemen ana çizgiye paralel olmaktadır. M harfinin de orta çizgileri büyük ve genişlemesindedir ve bir yay şeklinde oluşu ayırt edilmektedir (M) (Tıpkı basım : Schubart 1925 : 125-127, Lev. 83-84). Bu yazı tipi, bütün 2. yüzyıl boyunca, filolojik metinlerin kopye edilmesinde kullanılmış, ve en yüksek gelişme noktasına ulaşmıştır. Daha sonra, fazla benimsenmeyen bir husus dikkati çekmiştir. Bu da, yazı karakteristiğinde sağa doğru eğim göstermesidir. Ancak 3. yüzyılın sonlarına doğru terkedilmiştir.

Roma büyük harfli yazısı, 1. yüzyılın bazı papirüslerinde henüz şekilsizdir. Antoninus'lar çağında (İ. S. 96-192) papirüsler üzerine yazılmış örneklerde ki yazı biçimi, kendini göstermektedir. El-Bahnasa ve İtalya'nın Herculaneum kentlerinde yapılan arkeolojik kazılarda, bulunan papirüsler İ. S. I. yüzyıla ait bu yazının

en zengin örnekleridir. İ. Ö. 1. yüzyıldan yuvarlak şekilli yazı akımı hala devam etmektedir. 3. yüzyılda yazının gerilediğini ve yok olduğunu görüyoruz. Zira o zaman, yeni tercih ve isteklerin ortaya çıkışıyla kaçınılmaz yeni yazı teknikleri izlenmektedir. Bu yeni yazı tipinin karakteristik örneğini : *Homeros'un İliada'sından* bir parça olan (*İliada, B 757-775*), İ. S. 2. yüzyıla ait, bugün Bodlein Library'de bulunan ve Flinders Petrie tarafından Hawara'da bulunmuş olan papirüsünde görüyoruz (Papirus Hawara), (Hawara, etc., Petrie, 1889, p1. XXIII) (Thompson 1980 : 110). «*Oxford, Bodlein Library, Ms. gr. class. a I (P)*» (Lev. III). Bkz. Krş. (Cavallo 1967 : 5, 15-18, 25-27 ve Lev. 2 ; Cavallo 1967 : 215 ve Lev. 8).

İnsan, resmi şekilde, oldukça özenilmiş bir teknik ile yazılmış bir papirüsün önünde bulunduğu duyusuna kapılmaktadır. Papirüsün incelenmesinden bu yazının temel özellikleri ayırt edilebilmektedir : Oldukça düzenli ve güzel bir yazı, yuvarlak ve yazının bütün harfleri (dar harfler B, I, P ve T dışında) bir daire içine (geniş harfler M, II. ve Ω 'da dairenin ideal çevresinden belirli bir şekilde dışarı çıkmaktadırlar) yazılmaktadır. Bütün büyük harfli harfler, iki satır arasına yazılma sistemi içine girmektedirler, sadece Φ ve Ψ 'nin büyük harfli şekli dışındakiler. Bunlardaki düşey çizgiler yukarıya ve aşağıya doğru uzandıklarından iki satır arasındaki çizgileri aşmaktadırlar. Köşe yazısı 50° civarında sabittir. Belirli harflerin dikkate değer özellikleri şunlardır : A harfinin orta çizgisi yataydır. ω harfinin iç çizgisi hafifçe sola doğru eğimlidir. Yarım daire şeklindeki ϵ 'de orta çizgi, yukardan ve aşağıdan yay biçiminde ayrılıyor. Daha karakteristik harf olan M ise, aşağıya doğru inen yuvarlak orta çizgisiyle, ana çizgiye kadar değmektedir. Bazı belirli harflerin üst kesimlerinde küçük süslü düğümler ve bazı kancalar görülmektedir. Bunlar yazıya bir incelik ve gösteriş eklemektedir. Bu yazı, İ. S. 3. yüzyıldaki harflerin köşeli unsurlarını vurgulamaktadır. Oysa, 4. yüzyılda bu tip seyrekleşmekte, harflerin açık şekli değişmekte ve sonunda yok olmaktadır.

Farklı kültür ve anlayışlar arasındaki iletişimin kopukluğu ve zayıflığı, birinin diğerini tanımamasını ve her biri kendini ayırarak desteksiz kalmalarını sağlamıştır. İki yazı da, biri diğerinden uzakta olan ülkelerin veya okulların yapıtlarında mevcuttu ve her biri kendi metod ve geleneğini sürdürmüştür.

Sonuç olarak, Paleografi, yazılar tarihini önümüze eser ve ilk kitaplar halinde koruduğumuz dokümanları deşifre eden, zamanlayan bir bilimdir. Yazılı geçmişin çözüm ve yorumunda başta gelen ana kaynaklardan biridir. Özellikle geçmişi anlatması Paleografi'yi üstün tutar. Çok daha geniş anlayışla şu husus ta benimsenmiştir : Paleografi aynı zamanda, söz konusu dokümanlarının tarihini de inceler. Manuskriplerin incelenmesi söz konusu olduğu zaman kodikoloji terimi, mss. in de tarihi ile ilgisi olan Paleografik bilimin bu özel görüntüsünü belirtmek için kullanılmıştır.

Yunan Paleografisi, antik çağın en önemli anahtarlarından biridir. Rönesans'ı hazırlayan kaynaklardan biri olarak büyük önem taşır. Yazı evrimine, geçirdiği biçimsel değişim aşamaları ile ilgili örnek olarak dikkati çekmektedir. Bu evrimsel akımda kitaba kadar ulaşma da çok önemlidir. Batı ülkelerinin kütüphanelerinin en değerli koleksiyonlarından birini temsil etmektedir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- BAKKHYLIDES., (*GEDICHTE*), *THESEUS*, Çev. O. Werner ; Tusculum Bücherei, Heimeran Verlag, München.
1969
- CAVALLO G., *Ricerche sulla maiuscolo biblica*, Firenze.
1967 a
- 1967 b «*Osservazioni paleografiche sul capone e la cronologia della cosiddetta onciale romana*», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, s. II, XXXVI, 209-220.
- DAIN A.,
1961 a «*Paléographie Grecque*», *L'histoire et ses méthodes* (Encyclopedie de la Pléiade), Paris, 532-552.
(Yunancaya Çeviri : E. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, ΑΘΗΝΑ, 1985, τ. β' 2.
- 1964 b *Les Manuscrits*, Paris.

- HALL F., *A Companion To Classical Texts*, Hildesheim.
1968
- HOMER., *Iliade*, çev. P. Mazon, Société d'Édition «Les Belles-
1949 Lettres», Paris.
- LYRA GRAECA, Çev. J. M. Edmonds; Loeb Classical Library, Wil-
1959 liam Heinemann, London.
- ΜΑΝΔΗΛΑΡΑΣ Β. Γ., Πάπυροι και Παπυρολογία, Αθήνα.
1980
- MASAI F.,
1956 «*La Paléographie greco-latine, ses tâches, ses méthodes*», Scriptorium, X (1956), 281-302.
- MIONI E.,
1973 *Introduzione alla Paléografia Greca*, Padova, Yunancaya Çeviri: N. M. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ, ΑΘΗΝΑ, 1979.
- ΦΕΙΛΑ ΒΛΑΣΙΟΥ ΙΩ.,
1982 Περίγραμμα Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας, Ἀθήναι.
- SCHUBART
1925 *Griechische Palaeographie*, München.
- SEIDER R.,
1970 *Paläographie der griechischen Papyri*, t. 1-2, Stuttgart.
- THOMPSON E. M., *A Handbook of Greek and Latin Palaeography*,
1980 Chicago.

*PAP. BEPOLINENSIS 9875, (BERLIN, STAATLICHE MUSEEN)
TIMOTHEOS, ΠΕΡΣΑΙ (PERSLER, 19, 193-200.¹)*

TRANSKRİPSİYON :

..... «τὰ μὲν ἥλικα ὠλέσατε ἦβαν νέων πολύανδρον νᾶες δὲ οὐκί
ὀπισσόμενον ἄξουσιν πυρὸς δὲ αἰθαλόεν μένος ἀγρίωι
σώματι φλέξεις στονόεντα δὲ ἄλγη ἔσται Περσίδι
χώραι.».....

ÇEVİRİSİ :

..... «Çoğunluğunu genç erkeklerin oluşturduğu bir topluma
ait, Yunan gemileri param parça edilmişti meş'un ate-
şin yenilmez alevlerinde yanacak olan gemilerimiz onları
evlerine geri götürmeyeceklerdi, ama onların acı çığlık-
ları Pers topraklarının üzerinde olacaktı.»

¹ Bkz. TIMOTHEOS, «PERSAI», III-XXI/19, 193-200. *Lyra Graeca*, III. Cilt, çev. J. M. Edmonds; Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1959, s. 322.

ΤΑ ΜΕΝ ΗΛΙΚΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΝΝΕΤΗΝΤΟΝΤΟΝΤΑΡΧΟΝΤΑ
 ΟΥΚΙΟΝ ΚΑΙ ΟΥΡΕΥΘΟΝ ΑΣΥΚΙΜΟΥ ΡΟΔΕΙΟ ΑΛΟΦΕΜΜΕΙΝΟΥ
 ΑΓΡΙΑΙΣ ΚΑΙ ΜΑΤΙΦΕΒΕΙΣ ΤΟΝ ΟΥΝ ΤΑ ΕΣΑΓΓΗ ΕΣΤΑΙ ΠΕΡΙΑΙ
 ΚΑΡΑΝΤΩΝ ΑΡΕΙΑΣ ΤΩΡΑ ΜΕ ΕΛΛΑΔΑ ΗΓΑΓΕΣΑΝΤΕ
 ΜΗΚΕΤΙ ΜΕΛΛΕΤΕ ΠΕΤΡΟΝ ΤΕΤΡΑΟΝΙΣΤΗΝ
 ΟΥΚΙΟΝ ΚΑΙ ΟΥΡΕΥΘΟΝ ΑΣΥΚΙΜΟΥ ΡΟΔΕΙΟ ΑΛΟΦΕΜΜΕΙΝΟΥ
 ΚΑΙ ΗΝ ΔΕ ΜΗ ΔΕΤΙΚΕΙ ΜΕΤΕΡΟΥ ΤΕ ΜΗΤΙΘΟΝ ΗΚΑΤΟΝΤΑ ΟΥΔΕ
 ΤΡΟΓΙΑ ΔΕΤΗ ΚΑΙ ΜΕΡΟΙΟΥ ΚΑΓΝΟΥ ΤΑΤΟΥ ΤΕ ΜΕΝ ΟΥΚ ΙΑΝΑ ΕΚΕΛΑ
 ΔΕ Η ΑΝ Η ΙΟΝΑΝ ΑΚΥΜΑ ΜΕΤΡΟΙΑ ΕΜΕΚΤΥΓΕ ΟΙ ΗΛΟΝΤΙ ΚΡΟΤΟΙΣ
 ΧΟΡΕΙΑΙΣ
 ΑΛΛΑ ΚΡΥΨΕΟΚΙΟ ΑΡΙΝΑ ΕΝΝΟΥΣΑΝ ΗΣΤΡΥΧΗ ΕΜΟΙΚΕΛΑ ΕΕ ΠΙΚΟΥΡΟΣ
 ΥΜΝΟΥΣ ΙΝ ΗΙΕΡΑΙΑΙ ΟΥΓΑΡ ΜΕΤΙ ΕΝΕΤΑΣ ΑΛΑΚΡΑΝ ΗΝ ΕΠΑΓΓΑΜΕΤΑΙ
 ΑΓΕΜΝΟΥΣ ΑΝΑΝ Η ΕΚΙΝ Η ΕΚΑΝΕΙ ΑΛΟΚΕΓΙΑ ΑΣΤΡΑΝ ΕΛΑΤΕ ΑΙΟΝΤΕ
 ΜΕΜΑΤΟΤΙ ΑΛΑΤΕΡΑΝ ΝΕΟΙΣ ΤΙΜΟΙΣ ΜΟΥΣΑΝ ΑΤΙΜΩΣ ΤΕ ΔΕ ΟΥΤΕ
 ΝΕΘΜΥΙΝ ΑΟΥΤΕ ΓΕΡΑ ΟΝΟΥΤΕ ΚΗΡΑΝ ΕΙΡΠΟΤΑΝ ΟΣ ΕΚΑΥΜΝΑΝ
 ΟΥΤΕ ΟΔΕ ΜΟΥΣΑ ΑΝΟΥ ΜΑΚΤΟΥΤΟ ΥΕ ΔΕ ΠΕΡΙΚΑΛΟΝΤΗΡΑΥ
 ΑΟΜΑΝ ΚΗΡΥΚΑΝ ΛΙΓΙΝΑΚΡΟΤΑΝΟΥΤΕΙΝ ΟΝΤΑΙ ΤΙΤΑΙ ΤΡΑΥΤΟΤ
 ΡΟΚΙΛΟΜΟΥΣΟΡΙΣ ΤΥΝΕΤΕΚΝΗΣΕΝ ΤΥΡΚΑ ΑΝΟΥ
 ΠΕΡΙΑΔΕΝ ΠΕΡΡΑΤΙΝΟΥΣ ΑΠΙΤΑ ΔΕΚΑΤΕΤΕΡΑ ΟΥΚΑΝ
 ΜΕΝ ΑΝΑΚΕΕΥΡΟΣ ΕΑΝ ΑΝΑΝΤΙΚΑΤΕΙΝΑΤΟΝ ΕΙΝΟΝ ΤΙΝ ΔΕ
 ΤΥΡΑ ΟΣ ΜΕΤΡΟΚΕΥΟΜΟΙΚΤΕΝ ΔΕΚΑΚΡΟΤΑΝΟΥΤΕΚΙΟ ΑΡΙ,
 ΕΚΑΝΑΤΕΛΑΕΙΟΝ ΤΡΟΝΟΥ ΜΝΟΝ ΟΣ ΑΣΑΜΟΙΣ ΑΝ
 ΟΑΛΑΜΕΙΤΟΝ ΜΙΑΝΤΕΚΕ ΕΠΟΑΝ ΕΠΙΛΑΟΡΕΥΑΣΑ

Pap. Berol. 9875, i. O. 4. yy. Timotheos, Persler, 19, 193 - 247.

Lev. II

PAP. LOND. 733 (LONDON BRITISH MUSEUM)
BAKHYLIDES, XVIII = dith. 4, Θεσεύς (THESEUS), 41-42, 45.¹

TRANSKRİPSİYON :

..... ἔσχεν; ἢ θεὸς αὐτόν ὀρμαῖ δίκας ἀδίκοισιν ὄφρα μήσεται.
..... πάντ' ἐν τῷ δολιχῷ χρόνῳ τελεῖται.

ÇEVİRİSİ :

..... Kuşkusuz Tanrı onu haksız bir adalete neden olması için yolunu açmıştır.
..... uzun zaman içinde herşeyin sonu vardır

¹ Bkz. BAKKHYLIDES, (*GEDICHTE*) «THESEUS», Çev. O, Werner; Tusculum-Bücherei, Heimeran verlag; München, 1969, s. 162.

ΚΑΡΤΕΠΟΛΙΝΤΕΡΗΙΑΝΚΙΧΕΤΟΟΝ
 ΑΦΕΤΑΕΡΓΑΡΓΕΙΧΚΡΑΤΗΟΤ
 ΥΠΟΤΟΤΟΝΤΠΗΒΙΟΝΤΟΠΗΗΟΝ
 ΠΙΝΙΝΟΕΤΕΧΥΤΦΕΡΤΑΤΟΕ
 ΣΗΧΤΟΝΗΝΚΡΟΝΙΔΑΥΤΤΑΙΟΥ
 ΕΙΣΧΘΟΝΟΕΤΗΚΟΕ
 ΕΝΤΑΝΔΡΟΚΤΟΝΟΝΒΗΝΑΤΑΙΕ
 ΚΡΕΜΤΟΝΟΕΑΤΑΒΑΧΟΝΤΙ
 ΕΙΣΡΩΝΑΚΤΕΚΤΑΝΕΝ
 ΤΑΝΤΕΚΡΚΤΗΟΕΠΑΔΙΕΤΙΑΝ
 ΕΙΧΕΝΠΕΝΤΗΜΟΝΟΕΤΕΚΑΤΕΡΑΝ
 ΕΦΤΙΑΝΕΣΒΑΔΕΝΠΡΟΚΟ
 ΠΤΑΔΑΙΟΝΟΕΤΥΧΕΝ
 ΕΤΟΕΤΑΤΑΕΤΑΙΧΟΠΑΝΤΕΛΕΤΑ
 ΠΙΡΑΔΕΡΗΕΝΠΟΡΕΝΑΝΑΕΤΟΤΤΩΝ
 ΧΕΡΕΙΤΙΝΑΤΕΤΟΑΝΕΡΧΟΜΕΝ
 ΠΟΤΗΔΕΤΗΠΟΛΕΜΗΤΙΟΟ
 ΠΙΧΟΙΣΤΡΑΤΩΝΑΝΤΟΠΟΛΩΝ
 ΗΜΟΥΝΟΝΕΤΗΟΠΙΧΟΙΣΙΝ
 ΕΤΙΧΕΙΝΕΜΠΟΡΟΝΟΙΔΑΤΩΝ
 ΗΤΑΛΛΟΔΑΜΙΑΝ
 ΤΕΧΥΡΟΙΤΕΚΗΑΚΙΜΟΝ
 ΕΛΕΚΑΝΟΡΑΤΥΝΟΕΤΟΤΤΥΝ
 ΑΝΔΡΩΝΚΑΤΕΡΟΝΤΕΡΗΟΕ
 ΕΧΕΝΗΘΕΟΙΔΑΤΥΝΟΡΗΝ
 ΔΙΚΑΔΑΙΚΟΙΣΙΝΟΦΡΑΤΗΕΙΤΑ
 ΟΥΓΑΡΑΔΙΟΝΑΙΕΝΕΡ
 ΔΟΝΤΑΜΗΝΗΤΥΧΕΙΝΚΑΚΟΙ
 ΠΑΝΤΕΝΤΙΔΟΛΧΩΧΡΟΝΙΤΕΛΕΤΑ
 ΔΥΘΟΙΦΕΤΕΜΟΝΟΥΣΑΝΑΙΤΩΝ
 ΧΕΡΕΙΠΡΕΦΑΔΙΜΟΙΣΙΩΜΟΙΕ
 ΕΦΟΕΧΟΙΝ
 ΕΤΟΤΑΕΤΑΤΗΧΕΙΤΕΑΚΟΝΤΑΕ

Pap. Lond. 733, I. S. 2. yy. Bakkhylides, XVIII, 17-49.

PAP. HAWARA (OXFORD, BODLEIAN LIBRARY), MS. GR.
CLASS. a I(P) HOMEROS, ILIADA B 757 - 759'.

ÖRNEK I.)

TRANSKRİPSİYON :

..... «οἱ περὶ Πήνειόν καὶ Πή[λιον εἰνοσίφω]λλον
[ναῖεσκον· τ]ῶν μὲν Πρόθο[ος θοος ἦγε]μόνευε,
[τῷ δ' ἄμ]α τεσσαράκοντα μέ[λαιναι ν]ῆες ἔποντο.»

ÇEVİRİSİ :

..... «Peneios nehiri (Thessalia) kenarında ve ağaçlarında dalları durmadan görünüm ve biçim değiştiren Pelion dağında (Thessalia) oturanlar, emrinde kırk siyah kadirgesi bulunan çoşkulu Prothoos'a bağlıydılar.»

B 766-767 (I).

ÖRNEK II.)

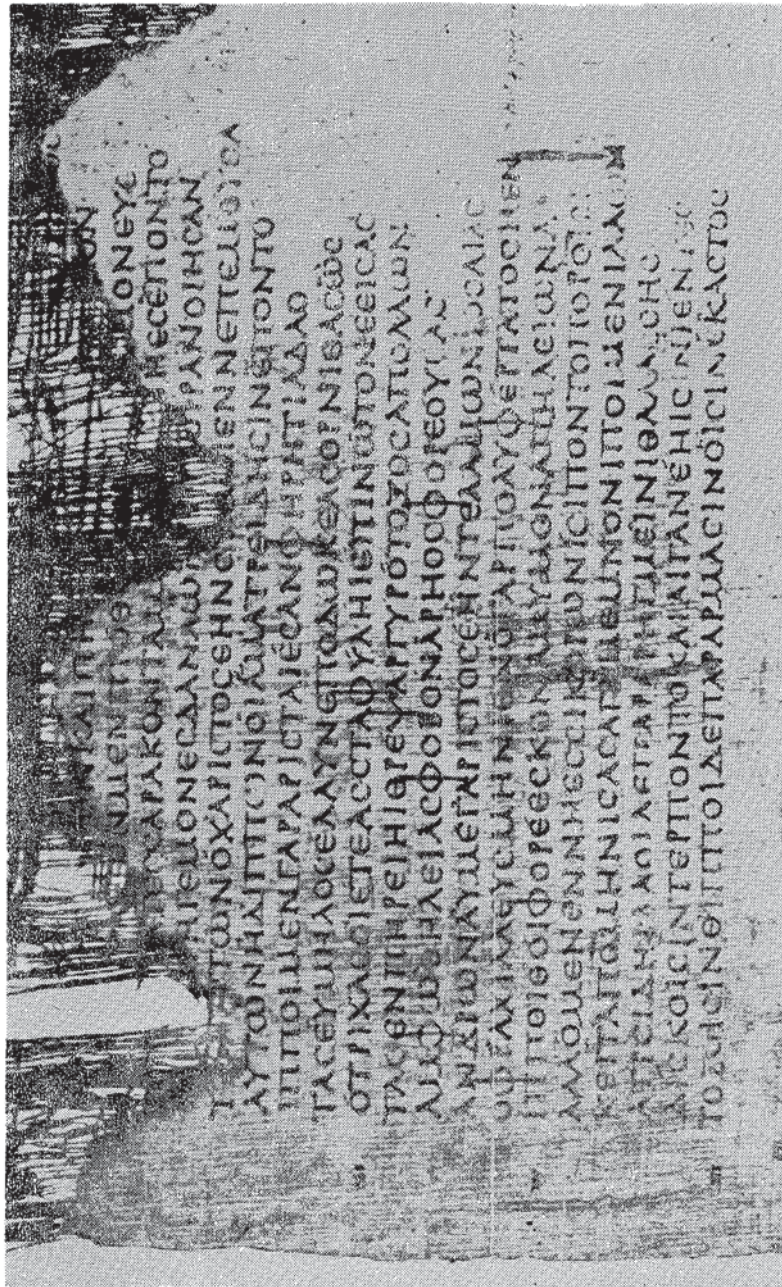
TRANSKRİPSİYON :

..... «τας ἐν Πηρείῃ θρέψ' ἀργυρότοξος Ἄπολλων,
ἄμφω θηλείας, φόβον Ἄρης φορεούσας.»

ÇEVİRİSİ :

..... «Bunlar iki kısraktılar, gümüş yaylı Apollon bizzat kendisi için Pieria'da (Makedonya) onları yetiştirdi, onlar yıldırıtan savaş severlik korkusu salmışlardır»

1 Bkz. HOMERE, «*Iliada*», Cilt I (Destanlar I-IV), çev. Paul MAZON; Société d'Édition «Les Belles Lettres», Paris, 1949, s. 60.

Pap. Hawara (Oxford, Bodleian Library), I. s. 2. yy. Homeros, I. Iliada B 757-775.